

УДК 330

Н.О. Пачева, аспірант

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», м. Київ, Україна

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОЗАЕКОНОМІЧНИХ ІНСТИТУТІВ У
КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ**

У статті розкрито суть позаекономічних інститутів у контексті економічного розвитку. Головну увагу зосереджено на дослідженні конституційних і соціокультурних позаекономічних інститутів та їх впливу на економічний розвиток суспільства.

Ключові слова: інститут, економічні інститути, позаекономічні інститути, економічний розвиток.

В статье раскрыта суть внеэкономических институтов в контексте экономического развития. Главное внимание сосредоточено на исследовании конституционных и социокультурных внеэкономических институтов и их влияния на экономическое развитие общества.

Ключевые слова: институт, экономические институты, внеэкономические институты, экономическое развитие.

In the article essence of noneconomic institutes is exposed in the context of economic development. Main attention concentrated on research constitutional and sociocultural noneconomic institutes and their influence on economic development of society.

Key words: institute; economic institutions; noneconomic institutions; economic development.

Постановка проблеми. Становлення і функціонування нашої держави об'єктивно залежить від розв'язання проблем, пов'язаних із дослідженням економічних, політико-правових та ідеологічних процесів в Україні. Об'єктами таких досліджень є різні економічні та позаекономічні інститути, їх взаємозв'язки, відносини з державою.

Формування позаекономічних інститутів у контексті економічного розвитку потребує теоретичного дослідження особливостей інституціонального забезпечення відтворювальних процесів в умовах трансформаційної економіки та обумовлюється багатьма невирішеними проблемами, основні з яких: дослідження позаекономічних інститутів у контексті економічного розвитку та їх вплив на суспільне відтворення.

Позаекономічні інститути допомагають передбачити результати певної сукупності дій, забезпечуючи стійкість економічної діяльності. Проте методологія пізнання позаекономічних інститутів з позицій загальної економічної теорії та політичної економії є недостатньо усвідомленою та дослідженою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне обґрунтування поняття економічних та позаекономічних інститутів закладено у працях таких учених: З. Атаманюка, В. Базилевича, О. Вільямсона, У. Гамільтона, В. Гейця, Г. Зборовського, М. Іващенко, Ю. Пахомова, В. Савчука, Р. Капелюшнікова, В. Якубенка, В. Тамбовцева, А. Шастітко, Д. Норта, Л. Харриса, Д. Хікса та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на підвищений інтерес науковців до проблематики економічного розвитку суспільства, дослідження позаекономічних інститутів у цьому контексті є недостатньо вивченим та усвідомленим.

Мета статті. Головною метою цієї статті є спроба дослідити функціональну роль позаекономічних інститутів в опосередкуванні відтворювальних процесів та виявити їх механізм впливу на розвиток економіки в цілому.

Виклад основного матеріалу досліджень. Сучасна наукова думка розглядає економіку як еволюційну відкриту систему, що зазнає постійного впливу зовнішнього середовища (культури, політичних умов, природи тощо) та реагує на них. Тому інституціоналізм відкидає найважливіший постулат неокласичної теорії – прагнення економіки до рівноваги, трактуючи її як нетиповий та дуже короткостроковий стан. Дію факторів, що сприяють наближенню системи до рівноваги, пересилює потужніший зовнішній вплив, а також внутрішні (ендогенні) сили, які породжують у системі напруження, нескінченний процес змін і розвитку [1, с. 92].

Позаекономічні інститути – це певна спадкова інформація (менталітет, норми, правила (формальні і неформальні), звички та стереотипи, культура, виховання), що циклічно циркулює у суспільстві.

Позаекономічні інститути складаються з конституційних і соціокультурних інститутів. У свою чергу конституційні позаекономічні інститути включають: правові, політичні, ідеологічні та етичні. А соціокультурні: менталітет (ментальність), довіру, релігію, освіту, культуру, звички, традиції та ін.

Багатьох учених цікавить проблема взаємодії економічного розвитку та соціокультурних інститутів (зв'язки між ними є неоднозначними). Існують вагомні спроби вчених В. Гейця, Ю. Пахомова перейти до аналізу економічного розвитку через соціокультурні фактори. Значення неекономічних факторів у економічному механізмі має бути визнано досить важливим.

Соціокультурні позаекономічні інститути можуть бути тісно пов'язані з інноваційними процесами, в результаті – сприяючи розвитку, або гальмуючи його.

Тому в основі розвитку економічної системи будь-якої країни досить велику роль відіграють такі позаекономічні інститути, як довіра, культура, менталітет, мораль та ін. Вони є досить стійкими і соціально доцільними інститутами, що фіксуються в стереотипах мислення, звичках, традиціях, неформальних нормах, а вже потім і в писаному праві.

Характер організації економічного життя будь-якої держави (суспільства) формується під впливом позаекономічних інститутів – тих факторів і традицій, умов і обмежень, які існували в минулому і продовжують існувати в теперішній час, і які формують взаємопов'язані елементи: стереотипи поведінки, які виробляються суспільством на основі звичаїв, традицій і моральних норм, і які визначають більшу частину дій кожного члена цього суспільства, а також відповідний цим групам чи співтовариствам менталітет; соціальні групи суспільства; система виробництва і споживання освіта і виховання, культура, релігія, із яких складається структура будь-якого суспільства.

Прослідкувати приналежність індивіда до певного суспільства можливо через визначений образ думки і поведінки, який залежить від попереднього історичного розвитку, що відомий у науці під терміном «менталітет», або «ментальність». У свідомості людей, що належать конкретному суспільству, існує дещо виключно специфічне, що може проявитися багатогранно.

Економічний устрій держави утворюється під впливом таких факторів, як сфера існування, геополітика, демографічні умови і генетично природні задатки народу, що передаються, які в сукупності з культурою визначають менталітет нації.

Менталітет (від лат. *mental* – розум, розумовий), те саме що Ментальність – система переконань, уявлень і поглядів індивідууму або суспільної групи, відтворення сукупного досвіду попередніх поколінь. Ключовими словами у визначенні менталітету є картина світу, набір духовних цінностей, не завжди усвідомлена система життєвих координат та підсвідомих стереотипів [2]. Менталітет характеризує конкретну специфіку суспільної свідомості однієї групи людей відносно суспільної свідомості інших груп людей (націй, народності).

Такі соціокультурні позаекономічні інститути, як традиції суспільства, являють собою важливий елемент кожної сфери життєдіяльності людської спільності, чи то економіка, ідеологія, політика, культура, соціальна сфера. Вони об'єднують як матеріальну сферу, включаючи методи, навички трудового і побутового життя, так і духовну сферу, яка виражається в обрядах, звичках і звичаях, віруваннях, стереотипах. Традиції складаються у визначених людських спільнотах під дією соціально-економічних, культурних факторів, виступають формою спільної діяльності людей. Економічний успіх будь-якої держави залежить від відповідності національних традицій і її соціальної господарської практики.

Вже на етапі становлення ринкової економіки через несформованість специфічних ринкових традицій, моралі, змін менталітету особливо значущою щодо приведення у дію ринкових механізмів є роль інституційних засобів впливу на регулювання [5].

Ще одним важливим позаекономічним інститутом, який має значний вплив на економічний розвиток, є освіта. Саме ознакою нового суспільства є зростаюча роль спеціалізованого знання, тобто поява нової сили, що трансформує суспільство. Наприклад: перехід влади на підприємстві до фахівців. Тобто це потреба в спеціалістах найвищого гатунку, що витікає зі зростаючої ролі освіти в суспільстві.

Звідси, за Дж. Гелбрейтом, значення індустріальної системи як найвищої цінності має падати, а „освіта стане самоціллю, а не засобом підготовки до більш успішного обслуговування індустріальної системи. Над людьми не пануватиме хибна віра в те, що окрім цілей індустріальної системи, окрім виробництва та отримання прибутків за допомогою все більш досконалих технічних засобів – в житті немає нічого важливішого” [3].

Дослідження освіти з позицій інституціонального підходу припускає: розгляд освіти як елемента системи суспільних відносин, що взаємодіє з іншими її елементами; вивчення освіти як визначеної стійкої та динамічної форми організації громадського життя у сфері навчання і виховання; інституціональний підхід розглядає освіту як взаємодію соціальних спільнот, організованих для досягнення цілей і завдань навчання, виховання, соціалізації й розвитку особистості; у межах цього підходу виявляється авторитет і престиж системи освіти та її складових; метою є визначення характеру зв'язку між елементами системи освіти [4, с. 41-47]. Інститут освіти як соціокультурне явище має характеристики, загальні для різних епох, та саме вони складають його якісну визначеність. Цей інститут може прогресувати, регресувати, трансформуватись і т. д.

Культура як соціокультурний позаекономічний інститут дуже складне, поліструктурне явище. Розвиток культури є рушійною силою розвитку людства, тому що вона інтегрована в різноманітні сфери життєдіяльності людини.

Тому у вузькому значенні культура – це цінності, переконання, зразки, норми поведінки, притаманні певній соціальній групі, конкретному суспільству; у широкому – соціальний механізм взаємодії (засоби, способи, зразки) особистості, спільноти із середовищем існування (природним і соціальним), які забезпечують передачу досвіду та розвиток діяльності.

Культура як соціальний феномен є якісною характеристикою людської діяльності, наскрізною суспільною системою, яка пронизує все суспільство (націю), всі його галузі, підгалузі й структури.

Довіра як соціокультурний позаекономічний інститут – це механізм взаємодії людини з навколишнім світом і важливий рушій соціального та економічного розвитку. Вона не виникає і не зникає раптово, вона обумовлена національними культурними особливостями та історичною пам'яттю.

В основі формування «нової економіки» підвищуються вимоги до якості позаекономічних інститутів. Тому що в нових умовах змінюється роль окремих економічних і позаекономічних факторів зростання національної економіки, на які в той же час активно діють правові, політико-ідеологічні, етичні та соціокультурні фактори (рис.).

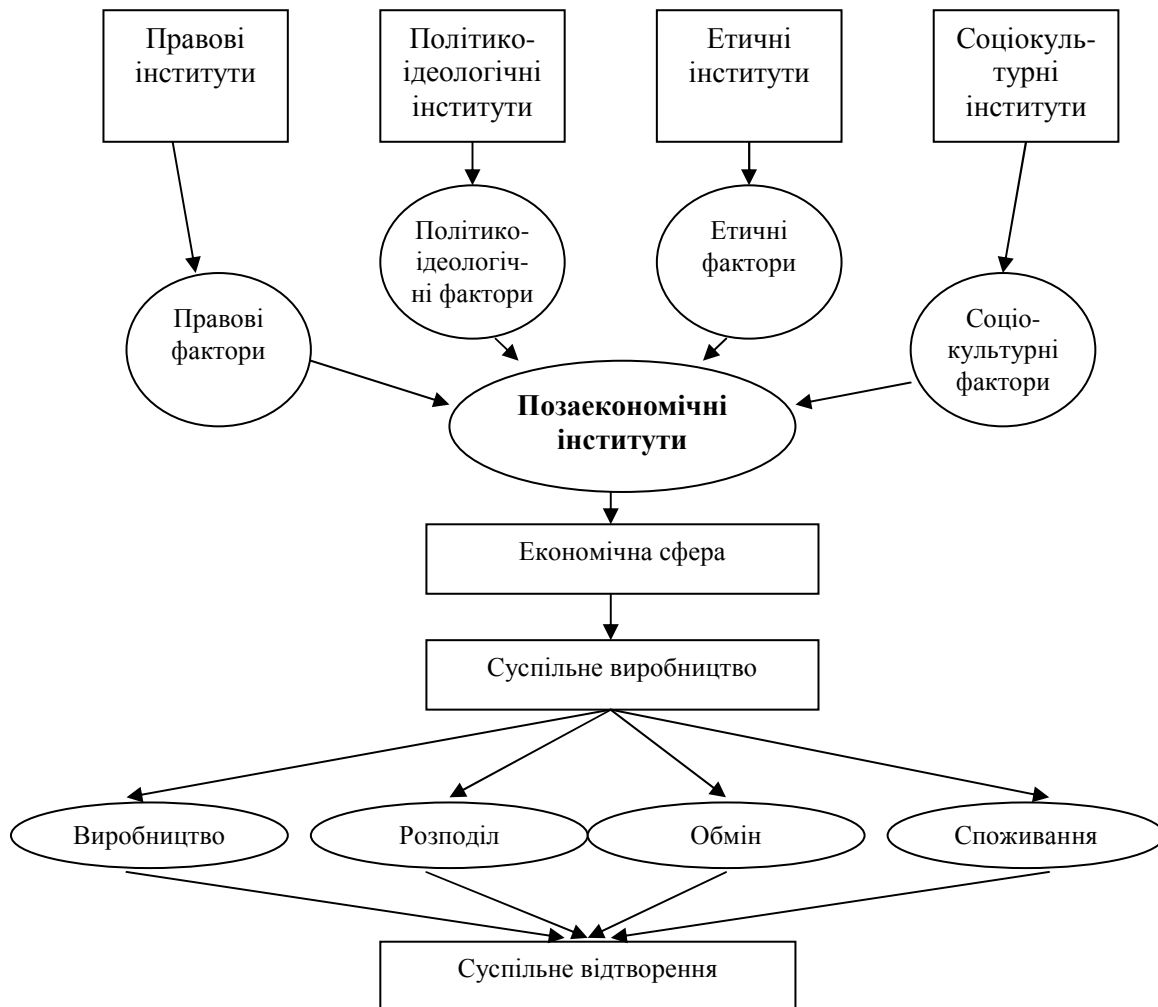

Рис. Механізм впливу позаекономічних інститутів на розвиток національної економіки

Під дією цих факторів з'являються нові форми капіталу, в тому числі і соціального. Причинно-наслідковий зв'язок факторів і стійкого зростання економіки можна сформулювати так: розвиток соціального капіталу – ступінь розвитку суспільства – необхідність підвищення якості економічних та позаекономічних інститутів – вихід на стійку траєкторію економічного зростання.

Позаекономічні інститути утворюють обмеження (рамки) для діяльності людини, вони виступають як норми поведінки, що виникли із взаємодії індивідів та регулюють різні сфери людської діяльності й організують їх у систему ролей і статусів, що утворюють соціально-економічну систему. Інституціональна діяльність здійснюється людьми в групах чи асоціаціях, в яких існує поділ на ролі і статуси, відповідно до потреб конкретної соціальної групи чи суспільства в цілому. Позаекономічні інститути, таким чином, підтримують порядок у суспільстві.

Позаекономічні інститути виконують такі функції:

1. Координаційна функція. Координує поведінку людей (економічних агентів). У результаті дії цієї функції виникає координаційний ефект інститутів, що реалізується шляхом зниження рівня невизначеності середовища, в якому діють індивіди (економічні агенти).

2. Регулятивна функція. Регулювання відносин між людьми таким чином, щоб вони не наносили один одному збитків, або в разі нанесення збитків могли чимось компенсувати їх. Ця функція полягає у регулюванні за допомогою моральних норм, правил

поведінки, стереотипів мислення дій людини у межах соціально-економічних відносин, тобто відбувається виконання бажаних дій і усунення небажаної поведінки.

Вона проявляється у здатності позаекономічних інститутів до організації, координації, узгодження, кооперації соціально-економічної взаємодії, керування та управління нею.

3. Обмежувальна (розподільча) функція. Впливає на розподіл ресурсів між економічними агентами.

4. Інформаційна функція. Передбачає організацію процесу передачі інформації – це дає можливість зекономити зусилля на збір та оброблення інформації, тим самим полегшити роботу у виборі альтернатив, так як чим більшою кількістю інформації володіє людина, тим більший у неї вибір альтернатив і в результаті існує менша вірогідність поступити невдало.

Позаекономічні інститути допомагають скоротити трансакційні витрати (витрати на пошук, збір та обробку інформації, витрати на укладання контрактів, ведення переговорів).

5. Виховна функція. Забезпечує соціалізацію підростаючого покоління.

6. Закріплення та відтворення суспільних відносин. Позаекономічні інститути містять систему правил та норм поведінки, що допомагають зробити передбачуваною поведінку людини. Соціальний контроль забезпечує порядок та межі, в яких повинна протікати поведінка кожного члена інституту.

Висновки і пропозиції. Конституційні та соціокультурні позаекономічні інститути властиві абсолютно всім економічним системам, проте масштаби їх дії залежить від існуючих соціокультурних норм, державної та політичної ідеології. Позаекономічні інститути здатні вплинути і прискорити хід економічного розвитку суспільства.

Саме інституційні умови є однією з важливих складових етапу розвитку національної економіки, оскільки зачіпають всі сфери економічного, політичного і соціального життя суспільства. Розвиток економіки покликаний забезпечити систему інституційних умов, в рамках якої основною метою учасників господарської діяльності буде не індивідуальне виживання, а довготривалий економічний розвиток на сучасній науково-технічній базі, що і створює об'єктивні передумови для прогресивного розвитку всього суспільства. Від того, які цілі переслідуються інституційними умовами, залежить весь хід успішного функціонування економіки.

Список використаних джерел

1. *Беляев О. О.* Економічна політика : навч. посіб. / О. О. Беляев (кер. кол. авт.), А. С. Бебело, М. І. Диба та ін. – К. : КНЕУ, 2004. – 287 с.

2. *Вільна* енциклопедія. Вікіпедія [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org>.

3. *Гелбрейт Дж. К.* Новое индустриальное общество / Дж. К. Гелбрейт. – М. : Прогресс, 1969. – 451 с.

4. *Зборовский Г. Е.* Социология образования / Г. Е. Зборовский. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 1993. – Ч. 1. – 298 с.

5. *Курило І. О.* До питання про інституційні основи формування соціально-класової структури населення України / І. О. Курило, Л. О. Григор'єва // Проблеми современной экономики и институциональная теория : научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2005. – Вып. 89-1. – С. 153-160.